
The Words 100' מאה' and 200' מאתי'ן in Derashot based on Popular Dialects of Aramaic / המלים 'מאה' ו'מאתי'ן בדרשות שנתיסדו על ניבים עממיים של הארמית

Author(s): ר"ש שטיינר and Richard C. Steiner

Source: *Tarbiz* / תשרי-כסלו (תשנ"ו), כרך סה, תשרי-כסלו תשנ"ו, תרכיץ, חוברת א, (תשנ"ו), pp. 33-36

Published by: Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23599877>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Tarbiz* / תרכיץ

המלים 'מאה' ו'מאתין' בדרשות שנתיסדו על ניבים עממיים של הארמית

מאת

ר"ש שטיינר

דרשות המבוססות על הלשון הארמית מצויות בספרות הרבנית של כל התקופות. הקדומה ביותר בין הדוגמאות המפורשות היא זו שבמכילתא, בוא ג: "תכוסע על השה" (שמ' יב, ד) – רבי יאשיה אומר לשון סורסי הוא זה כאדם שאומר לחברו כוס לי טלה זה'. דוגמה יותר קדומה, אבל לא מפורשת, היא הדרשה ל'ארמי אבד אבי' (דב' כו, ה), התופסת את 'אבד' כפועל יוצא במשמעות 'האבד'. פירוש זה נובע כנראה מקריאת המלה 'אבד', שבהקשר הפסוק היא רומזת לפעולתו של 'ארמי', כמלה ארמית.¹

בין הדוגמאות המפורשות מתקופה מאוחרת יותר אנו מוצאים: (1) פרקי דרבי אליעזר, כח: 'לא נאמר תור זה (בר' טו, ט) בלשון תורה אלא בלשון ארמית – תור זה השור' וכו'.² (2) בבא בתרא ח, עמ' א: "גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך שרים" (הו' ח, י) אמר עולא פסוק זה בלשון ארמית נאמר אי תנו כולו עתה אקבצם'.³ (3) תנחומא בובר, בשלח יב: 'אמר ר' לוי "לגזור ים סוף לגזרים" (תה' קלו, יג) שכן בלשון ארמי קורין למהולין גזורים – בזכות המילה נקרע הים'.

בהזקקם לארמית, לא הגבילו החכמים את עצמם לארמית ספרותית, אלא ביססו את דרשותיהם גם על צורות משפת הדיבור ואפילו מניבים לא-מקומיים. תופעה זו מודגמת בשתי דרשות שעניינן המספרים 100 ו-200.

במנחות מג עמ' ב, מובא מאמר של רבי מאיר: 'חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום'. את החיוב

* סיימתי מאמר זה בהייתי עמית במכון ללימודים מתקדמים. ואני מודה לצוות המכון על עזרתו ולפרופ' דוד טנא, על שהזמין אותי להשתתף בקבוצת המחקר שלו, 'חוכמת הלשון העברית וספרותה', בשנת תשנ"ה. על הערותיהם המאלפות אני אסיר תודה לחוקרים פרופ' מ' בר-אשר, פרופ' ח"ז דימטרובסקי, מר פ' מגדל, פרופ' ש"י פרידמן, פרופ' מ' קיסטר וחתני, רב מ' יעקובוביץ.

1 כלומר, לא כבינוני של קל עברי, אלא כעבר של אפעל ארמי – וראה מאמרי: "The 'Aramean' of Deut 26:5 – *Peshat and Derash*" – (עומד להופיע בכרך ליובלו של פרופ' משה גרינברג).

2 זאת הגרסה של דפוס ויניציה ש"ד (ראה: פרקי דרבי אליעזר, מהדורה מדעית, ירושלים 1972, עמ' 93) ודפוס אמסטרדם תס"ח, עמ' 28א.

3 תודתי לש' אברמסון על דוגמה זו.

[תרכ"ץ – רבעון למדעי היהדות, כרך סה, חוברת א (תשנ"ז)]

הזה הוא לומד מדב' י, יב: 'זעתה ישראל מָה ה' אלהיך שאל מעמך'.⁴ את הבסיס לדרשה זו, המפרשים מוצאים בקרבה הפונטית בין 'מה' ל'מאה': 'כלומר מאה שואל' [רבנו גרשום], 'קרי ביה מאה' [רש"י]. רגיל להניח שמפרשים אלו התכוונו לְמַלְה העברית 'מָאָה', אבל מקבילתה הארמית מתאימה יותר מבחינה פונטית ואורתוגרפית. היום ידוע, שהמלה הארמית 'מאה', המנוקדת מָאָה במקרא, נכתבה לפעמים 'מה' או 'מא' בתקופת חז"ל. הצורה העממית 'מה' מופיעה כבר בכתובת הארמית מן אל-מאל (7–6 לפני הספירה) ובכתובות הארמיות על המצבות היהודיות מצוער (מאה חמישית לספירה). הצורה 'מא' מתועדת גם היא בצוער, וכן בסורית, בארמית הנוצרית הארצישראלית, ובמנדאית.⁵

הניקוד של 'מה', המקוצרת מן 'מָאָה', היה בוודאי מָה בקמץ, דוגמת מָאָה בסורית ו- māā בארמית שומרנית. ידוע שבארמית מקראית, במקרים של נשילת האל"ף, תנועתה עברה אל העיצור שלפניה, למשל *מָרַאי < מָרַאי, *בְּאִישְׁתָּא < בְּאִישְׁתָּא.⁶ יש להניח שהתחולל תהליך דומה במקרה שלפנינו. אם כן, בארמית המדוברת⁷ של תקופת חז"ל היתה צורה 'מָה' במשמעות של 'מאה' (100) שהיתה זהה, בכתב ובהגייה, לְמַלְה העברית 'מָה' דבב' י, יב. זהות זו, שהשתמרה עד ימינו במסורת הקריאה השומרנית (mā = 'מאה' ו'מה' בעברית ובארמית),⁸ היא הבסיס למשחק המלים שבדרשתו של ר' מאיר.⁹

דרשה אחרת, המבוססת כנראה על צורה מקוצרת של 'מאה' בארמית, נמצאת באיכה רבה ד, טז. הדרשה קיימת בשני נסחים – אחד ספרדי, הידוע ממהדורת הדפוס, ואחד אשכנזי ואיטלקי, הידוע ממהדורת בובר. לכל נוסח יש חמישה עדים.

אם נבחר לכל מלה של המדרש את הגרסה של רוב כתבי-היד¹⁰ של הנוסח הספרדי, תתקבל

4 לפי ש"י פרידמן, הראיה מן הפסוק היא תוספת מאוחרת, שהרי איננה מופיעה במקבילה שכתוספתא בסוף ברכות (מהדורת ש' ליברמן, עמ' 40).

5 ראה מאמרי: R.C. Steiner, 'A Syriac Church Inscription from 504 CE', *JSS*, 35 (1990), pp. 104, 106 והספרות המובאת שם.

6 מעתק זה מתועד היטב גם בעברית, וכפי שהזכירני מ' קיסטר, הוא הבסיס לדרשות כגון 'בכל מאדך – בכל מידה ומידה שהוא מודד לך הוי מודה לו מאד' (ברכות ט, ה). ראה גם בהערה הבאה.

7 בעברית (בניגוד לארמית) האל"ף שבמלה 'מאה' נשתמרה, שהרי אל"ף בתחילת ההברה נשלה רק אחרי שוא נע (או בין תנועות זהות), ובצורה העברית אין שוא. (לעומת זאת, בצורת הווגי, שההברה הראשונה בה היתה מרוחקת יותר מן הטעם, היה שוא גם בעברית – ולכן נשלה האל"ף: *mi'ataym < *מְאָתַיִם < מְאָתַיִם). אמנם mā = 'מאה' נמצאת במסורת השומרנית גם בעברית, כפי שהעירני מ' קיסטר, אבל צורה זו 'מן הסתם הועברה מן אנ"ש אל ענ"ש, שכן ההשתלשלות הרגילה בענ"ש מחייבת או *me'a או *miyya < *mi'a'; ראה ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרני, ה, ירושלים תשל"ו, עמ' 233.

8 ראה בן-חיים, שם, ועמ' 177–178.

9 ח"ו דימיטרובסקי הפנה את תשומת-לבי לנוסח מלא יותר של קטע זה, הגורס 'אל תקרי מה אלא מאה', וראה: ערך 'אספרמקי', בתוך: א' קוהוט, ערוך השלם, וינה תרפ"ו–תרצ"ו, א, עמ' קצד; ערך 'מאה', שם, ה, עמ' סד"סה; ערך 'מאה', שם, ה, עמ' רמה; ר' רבינוביץ, דקדוקי טופרים, מינכן תרמ"ו, טו (מנחות), עמ' 108 הערה ב. תוספת אחרת, הוזה לפירוש רש"י במנחות, נמצאת במדרש תנחומא קרת, יב: 'קרי ביה מאה'. אין לדייק מביטויים אלו שרבי מאיר שינה את קריאת הפסוק לצורך הדרשה.

10 פ' מגדל סיפק לי את כל הגרסאות יחד עם פרטים על טיבם של כתבי-היד. הוא יפרסם אותם בעתיד. ראה גם להלן, הערה 14.

הגרסה דלקמן: 'פני יי' חלקם – פני יי' חלקן בפניו החליקן מן מאה מאה מן מאתים מאתים דתמן צווחין למאתא מאתן'. הגרסה המקבילה העולה מכתבי-היד של הנוסח האשכנזי-האיטלקי הוא: 'פני יי' חלקם – היו נחלקים ממאה מאה וממאתים מאתים אית אתרא צווחין למיתה מתן'. בריל מביא מספר ניסיונות להוציא מובן מן הגרסות המשובשות הללו,¹¹ אבל בסופו של דבר קשה לחלוק על הערכתו של בובר: 'המפרשים נדחקו מאד לבארה ולא עלתה בידם'.¹² ברצוני להציע גרסה מורכבת הנותנת משמעות מתקבלת על הדעת:

כ"י פרמה (פלטין) 2393 (דה רוסי 1408)   דפוס ראשון קושטא
פני ה' חלקם – היו נחלקין מאה מאה   מן מאתים מאתים דתמן צווחין למאתן מאתן

בגרסה זו יש חזרה המביעה חלוקה דוגמת 'במ' ג, מו, 'חמשת חמשת שקלים לגלגלת'; שם לד, יח, 'נשיא אחד נשיא אחד ממטה'; מל"א יח, יג, 'חמשים חמשים איש במערה'; סנה' יז ב, 'חמשה חמשה מכל שבט ושבט'.¹³ משמעות הגרסה היא אפוא, שפני ה' חילק אותם כך שנשארו רק מאה מכל מאתים.

ארבע המלים האחרונות של הטקסט המשוחזר באות מהנוסח הספרדי, ואפשר לפרש אותן על סמך השערתו של מנדל שמקור נוסח זה בבבל.¹⁴ בכתבי-יד של תרגום המנוקדים ניקוד בבלי, המקביל הארמי ל'מאתיים' (200) כתוב 'מאתן', בלי יו"ד, ומנוקד מאתן.¹⁵ כתיב זה מתועד גם בסוריה, בניב הארמי של תדמור,¹⁶ אלא ששם יש להניח שהניקוד היה 'מאתן', כמו בסורית,¹⁷ או 'מאתן'.

אם כן, פירוש המלים 'דתמן צווחין למאתן מאתן' הוא: 'שם, בסוריה, קוראים למאתן מאתן'. במקלים אחרות: המקביל הסורי לצורה הבבלית 'מאתן' הוא 'מאתן'.¹⁸ ברשיא, הדרשן מפרש את הצורה הדיאלקטית 'מאתן' כמלה מורכבת מ'מא', שפירושו בארמית

- 11 ראה: A. Brüll, *Fremdsprachliche Redensarten und ausdrücklich als fremdsprachlich bezeichnete Wörter in den Talmuden und Midraschim*, Leipzig 1869, pp. 35-36
- 12 ראה: ש' בובר, מדרש איכה רבה, וילנה תרנ"ט, עמ' 152, הערה קו.
- 13 ראה: א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב תשכ"ו-תשל"א, ב, עמ' 473-475.
- 14 ראה: פ' מנדל, 'הסיפור במדרש איכה: נוסח וסגנון', חיבור לשם קבלת התואר מ"א של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג, עמ' 85-88.
- 15 ראה: א' טל (רחנטל), לשון התרגום לנביאים ראשונים ומעמדה בכלל ניבי הארמית, תל-אביב תשל"ה, עמ' 66. המעתק * -ן < -ן מתועד בבבל גם בנינוני רבים על פעלי ל"י, כגון * קָנְנָן < קָנָן (שם), וגם בשם האות * עִין < עִין.
- 16 ראה: M. Gawlikowski, 'Les comptes d'un homme d'affaires dans une tour funéraire à Palmyre', *Semitica*, 36 (1986), p. 89. הצורה 'מתאן' המופיעה שם היא טעות דפוס, כפי שניתן לראות מהשוואת הצילום וההעתיקה בעמ' 90-91. כתובת זו, שאיננה נושאת תאריך, חרותה בקיר של מגדל שהיה בשימוש מהמחצית השנייה של המאה הראשונה לספירה עד התקופה הביזנטית.
- 17 ראה: K. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, Halle an der Saale 1928², p. 372.
- 18 צורה אחרת של 'מאתין', המשמשת יסוד למדרש שמות, היא 'מאתון'; ראה בריל (לעיל, הערה 11) וש"י פרידמן, תלמוד ערוך, פרק השוכר את האומנין בבבלי ברא מציעא פרק ששי, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 115, הערה 104.

עממית 'מאה' (100), והציווי העברי 'תן'. מכאן הוא למד שהקב"ה ציווה לחלק כל קבוצה של מאתיים יהודים לשתי קבוצות, של מאה מאה, ולסלק אחת מהן.

המלה 'צווחין', שפירושו 'קוראים', משמשת כאן להגייה דיאלקטית. שימוש זה ידוע מבראשית רבה כו: 'בגלילה צווחין לחויה עויה'.¹⁹ שם מדובר בנטייה של הארמית הגלילית להגות חי"ת כמו מקבילתה הקולית, עי"ן.²⁰ שימוש דומה, של 'קריין', אנו מוצאים בירושלמי נדרים א, לו ע"א, 'אילין ניוותאי דינן קריין לחספא כספא', ובירושלמי נזיר א, נא ע"א, 'לשון ניוותי הוא דאינן קריי לחספא כספא'.²¹

השיבושים בכתבי-היד האחרים קלים למדי להסבר. בשלוש דוגמאות של הנוסח הספרדי, הצורה 'מאתן' הוחלפה במקבילתה היחידה והמיודעה 'מאתה'. בנוסח האשכנזי-האיטלקי, שלפי השערתו של מנדל מקורו בארץ-ישראל,²² מסתבר שהגרסה המקורית של הסיפא היתה: 'אית אתרין דצווחין למתין מתן'. הכתיב 'מתין', בלי האות אל"ף, מתועד בקטע של צוואת עמרם מקומראן²³ ובקמיע של עופרת מאוקסירינכוס שבמצרים.²⁴ עם שיכול האותיות תי"ו ויו"ד, נוצרה הגרסה 'מיתן' של כ"י המוזיאון הבריטי Add. 27089 (מרגליות 1076). בשאר כתבי-היד של נוסח זה הוחלפה 'מיתן' ב'מיתה', בהתאם לתמה של המדרש.*

19 ראה: מדרש בראשית רבה (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 254).

20 ראה: E. Y. Kutscher, *Studies in Galilean Aramaic*, Ramat Gan 1976, pp. 70-78, 84-85.

21 תודתי לש' אברמסון שהפנה את תשומת-לבי לדוגמאות אלו בהקשר אחר. ראה: י' קוטשר, 'כוך (ובני משפחתה)', ארץ-ישראל, ח (תשכ"ו), עמ' 276 (-) קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ו, עמ' תלו-תלו.

ראה גם: S. A. Kaufman, *The Akkadian Influences on Aramaic*, Chicago 1974, pp. 142-143.

22 ראה מנדל, לעיל, הערה 14.

23 ראה: K. Beyer, *Die aramäischen Texte vom Toten Meer: Ergänzungsband*, Göttingen 1994, p. 86.

24 ראה: J. Naveh and S. Shaked, *Amulets and Magic Bowls: Aramaic Incantations of Late Antiquity*, Jerusalem 1985, p. 82, no. 9, line 3.

* בעת ההגהה הפנה חתני את תשומת-לבי לסנהדרין ו ע"א: "ראשית קדון" (מש' יו, יד) ריש מאה דיני'. נראה שגם ררשה זו מבוססת על הגייתה העממית של המלה הארמית 'מאה', שדנו בה לעיל.